

הודאת שווא על רקע נפשי: רקע תיאורטי והשלכות מעשיות¹

אליעזר ויצטוםⁱⁱ, יעקב מרגוליןⁱⁱⁱ ואברהם לביא^{iv}

תקציר

הכרעת דין הנסמכת על הודאת נאשם היא בגדר חזון נפרץ ובעבר אף נחשבה למעולה שבראיות להוכחת האשמה. במשפט העברי אין אדם מורשע על פי הודאת עצמו אלא רק על פי שני עדים כשרים. בדין הפלילי הנוהג בישראל מוקנית לכל אדם זכות שלא להפליל עצמו, הן כחשוד בשלב החקירה והן כנאשם במהלך המשפט; אולם משהודה נאשם באשמה המיוחסת לו, משמשת הודאתו כראיה נגדו, ואין הבדל בפני מי ניתנה הודאתו. אם ההודאה לא נמסרה בפני בית המשפט, על התביעה מוטל להוכיח כי ההודאה נעשתה מרצונו הטוב והחופשי של הנאשם. ההודאה תיפסל אם הופעל על הנאשם לחץ מצד בעל סמכות (לרוב איש משטרה) ולחץ זה הוא שהניע את הנאשם להודות באשמה. כאשר מדובר בנאשם הלוקה בשכלו או בנפשו, קל – יחסית לנאשם הבריא בנפשו – להשפיע עליו להודות באשמה, אף אם אינו אשם, בשל פגיעותו ורגישותו. במאמר זה מובאת סקירה על הודאות שווא שניתנות על רקע נפשי. לאחר רקע פסיכולוגי על הנושא ודיון בהודאות שווא שמקורן נפשי, מודגמות הסכנות הכרוכות בהודאות אלה בתיאור מקרה, ועמן המלצות למזעור האפשרות לחילוץ הודאות שווא מנאשמים ו/או חשודים בעלי רקע נפשי רעוע.

ⁱ מוקדש לזכרו של עו"ד ד"ר דיויד וינר ז"ל; אדם, סגור וחבר. המחברים מבקשים להודות לעו"ד עפר ברטל על הערותיו החשובות והמועילות.

ⁱⁱ אליעזר ויצטום, MD, פרופסור מן המניין בפסיכיאטריה, החטיבה למדעי הבריאות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, המרכז לבריאות הנפש באר שבע, והמרכז הקהילתי לבריאות הנפש "עזרת נשים", ירושלים.

ⁱⁱⁱ יעקב מרגולין, MD, MPA, מזכיר החברה לפסיכיאטריה משפטית בישראל, לשעבר הפסיכיאטר המחוזי למחוז תל אביב, משרד הבריאות, ומנהל המרכז הירושלמי לבריאות הנפש "איתנים-כפר שאול": mjacob@zahav.net.il

^{iv} אברהם לביא, LLB, עורך דין, רמת גן.

מילות מפתח: הודאת שווא; הרשעת שווא; נאשם הלוקה בנפשו או בשכלו; פסיכולוגיה של הודאות שווא.

"אין אדם משים עצמו רשע"¹

הקדמה

הרשעת נאשם בפלילים הנסמכת על הודאתו מהווה לכאורה פסיקה אידיאלית, והודאה מעין זו יכולה לעלות בערכה אף על קיומו של ה"אקדח המעשן" הידוע. מבצע העבירה נוטל אחריות למעשה, הציבור הרחב עובר לסדר היום והכל בא על מקומו בשלום. המציאות, לעומת זאת, לעתים קרובות, שונה לחלוטין. הודאת שווא הגוררת בעקבותיה הרשעת אדם חף מפשע היא תופעה פסולה שאין הדעת סובלת במשטר דמוקרטי, אשר ערכים כאזרח וכבוד האדם וחירותו עומדים בפני עיניו,² ממש כשם שאין לאפיין בני אדם המועדים לבצע סוג מסוים של עבירות על פי מוצאם האתני.³

בשנים האחרונות ניתן בישראל פומבי למספר מקרים של הודאות שווא (false confessions), שבחלקם אף נתבטלו פסקי דין אשר התבססו עליהן.⁴ הודאות שווא כשמן כן הן – הודאות שקריות שאין בהן כל ממש. אולם לא תמיד אין כל קשר בין הודאת השווא לבין המציאות. דווקא הודאות השווא הקשות לאבחון הן אלה בהן מתקיים קשר מסוים בין האירוע שהתרחש במציאות לבין ההודאה בביצועו. מקרה קיצוני שממקד את תשומת הלב בסכנה שבהודאות שווא, ואשר כלל אף שחזור של רצח, היה המקרה של טארק נוג'ידאת, צעיר מנצרת, אשר הודה באוגוסט 2003 כי, יחד עם שניים מחבריו, רצח את החייל אולג שייחט ואף שחזר את המעשה מול מצלמות. שלושת החשודים היו עצורים במשך חודשים ארוכים, ובמהלך תקופה זו אותרה באקראי חוליית מחבלים שביצעה פיגוע טרור נוסף. חבריה זוהו כרוצחיו של שייחט והודו בכך. התברר גם כי שיטת

1 רבא, סנהדרין ט' ע"ב.

2 סנג'ור, ב. (2005). ההודאה כבסיס להרשעה – האומנם "מלכת הראיות" או שמא קיסרית הרשעות השווא. **עלי משפט** ד: 245-278.

3 McGee ZT (2007). Editorial Comment: Profiles of injustice: the theory and practice of racial profiling. *Journal of Contemporary Criminal Justice* 23:224-225.

4 ראו, למשל, כתבתה של סיגל נעים, "המודים", מוסף הארץ, 30.5.2003.

ההמתה שאותה שחזר נוג'ידאת לא תאמה את ממצאי הזירה. עוד התברר כי המקום בו הדגים נוג'ידאת מול המצלמות כיצד הוא חופר באדמה סלעית ובידיים חשופות שונה מהמקום בו נמצאה הגופה. חודשים לאחר מעצרו, ולאור איתור הרוצחים האמיתיים, שוחררו שלושת החשודים.⁵

מקרה מפורסם נוסף, שבו הועלתה טענה של הודאת שווא שניתנה על רקע של בעיה נפשית אצל הנאשם, היה רציחתה של הנערה חנית קיקוס ביוני 1993. המנוחה יצאה מביתה באופקים בשעות הערב של ה-10 ביוני 1993 בכיוון באר שבע, ומאז נעלמו עקבותיה. כשנתיים לאחר מכן התגלה שלד גופתה בבור ניקוז בפאתי באר שבע. שמונה ימים לאחר היעלמה של חנית קיקוס, עצרה המשטרה את סלימאן אלעביד, בדואי כבן 40 מהעיירה רהט שעבד באותה עת כמפעיל דחפור כבד במזבלת "דודאים", בחשד באינוסה וברציחתה. המעצר נעשה בעקבות עדות שניתנה על ידי נהג משאית להובלת אשפה למזבלה. העד מסר בהודעתו במשטרה כי כאשר הגיע אל בור הזבל במזבלה, קרוב לחצות הלילה בו נעלמה המנוחה, הוא מצא את אלעביד כשהוא יושב בתוך מכונית מעבידו. לשאלה מדוע הוא יושב במכונית ואינו נוהג בדחפור, ענה אלעביד כי השומר שנמצא בשער המזבלה מקיים יחסי מין עם בחורה בצריף השמירה וכי אינו רוצה להפריע לו. למחרת היום, כאשר נודע לעד על היעלמות חנית, התעורר חשדו כי זו הבחורה שעליה דיבר אלעביד, ולכן פנה למשטרה ודיווח על שיחתו עם אלעביד. מאוחר יותר הבין העד משיחתו עם אלעביד כי הבחורה נטמנה במזבלה, וגם על כך מסר הודעה במשטרה. סלימאן אלעביד נחקר מספר פעמים בנושא, ובחקירותיו הכחיש את כל האירועים שסיפר העד. גם שומר המזבלה הכחיש את הכל. המשטרה הכניסה מדובב לתא המעצר של אלעביד. בשיחה שהתפתחה ביניהם הודה אלעביד בפני המדובב כי אנס את חנית קיקוס, רצח אותה במכות ובחנק, והשליך את גופתה אל "בורות ליד כביש". בהמשך הודה אלעביד בפני חוקרי המשטרה באונס וברצח של חנית קיקוס, ואף שחזר את המעשה שהודה בו. עם זאת, באותה תקופה הוא טען בפני אנשים אחרים כי הודה בדבר שקר. אלעביד הועמד לדין בבית המשפט המחוזי בבאר שבע באשמת אינוס ורצח (ת"פ 76/93), והשאלה העיקרית בה צריכים היו השופטים להכריע הייתה אם יש לייחס מהימנות ומשקל להודאותיו של הנאשם בפני חוקרי המשטרה ובפני המדובב. בא כוחו של הנאשם טען כי בשל מצבו השכלי והנפשי של הנאשם הוא הודה בדברים שלא ביצע, ועשה זאת כדי לרצות את החוקרים. שאלה נוספת שעמדה בפני בית המשפט הייתה קיום ראיה נוספת המהווה את ה"דבר מה נוסף", הדרוש כדי להרשיע נאשם על פי הודאתו שניתנה מחוץ לאולם בית המשפט, אך זאת רק אם ייקבע שיש לייחס משקל להודאותיו של הנאשם במשטרה. בפברואר 1996 הרשיעו שופטי בית המשפט המחוזי ברוב דעות את הנאשם בעבירות שבכתב האישום. ערעור שהוגש לבית המשפט העליון (ע"פ 2109/96) נדחה ביולי 1997 ברוב דעות לעניין ההרשעה בעבירת האינוס ונתקבל ברוב דעות לעניין ההרשעה בעבירת הרצח. דיון נוסף בפסק הדין שבית המשפט העליון נעתר לו, התקיים בפני 9 שופטים (דנ"פ 4342/97 ודנ"פ 4530/97). באפריל 1998 הוחלט בדעת רוב לקבל את עתירת המדינה ולדחות את עתירת אלעביד – בדעת הרוב הוא הורשע הן בעבירת רצח והן בעבירת אינוס, ונגזר עליו מאסר עולם.

הדיון הנוסף בפרשה זאת היווה תקדים חשוב בדיני הראיות במשפט הישראלי. החוק בישראל אוסר על הרשעת נאשם על סמך הודאתו בלבד, ומחייב קיומו של "דבר מה נוסף" אשר מחזק את הפרטים שנמסרו בהודאת הנאשם. בתקדים זה נקבע גם מהו אותו "דבר מה נוסף", עד כמה הוא צריך לעמוד בפני עצמו, מה משקלה הראייתי של ההודאה, ומתי יהיה ראוי להרשיע אדם למרות קיום סתירות בין פרטי הודאתו לבין ממצאים חיצוניים. אלעביד חזר וטען כי הוא אינו הרוצח האמיתי ובאפריל 2006, בעקבות תחקיר עיתונאי שנעשה בפרשה⁷, הוא דרש לקיים משפט חוזר בעניינו, והעלה מספר נימוקים, ביניהם ראיות שהמשטרה התעלמה מהן לאחר הרצח. במהלך השנים החלו אף בני משפחת המנוחה לפקפק בהיותו הרוצח האמיתי, והם תמכו בדרישתו לקיים משפט חוזר, מתוך רצון להגיע לחקר האמת. לאור נסיבות אלה מינה שר המשפטים את שופטת בית המשפט העליון בדימוס מרים בן פורת לבדוק את הנושא, ובאוקטובר 2007 הוא אימץ את מסקנת הדו"ח שחובר על ידה לפיה הוכח מעל לכל ספק סביר כי אל עביד אשם. כן אומצה גם המלצתה כי יש לשקול להמליץ בפני נשיא המדינה לקצוב את עונשו, בשל מראית העין והתחושה בציבור כי ייתכן ובבית הכלא יושב שנים רבות אדם שהוא חף מפשע, תחושה שמקורה בחילוקי הדעות שנתגלעו בין השופטים בערכאות השונות. המשך הטיפול הועבר אל מחלקת החנינות במשרד המשפטים.

5 דורנר, ד. (2006). מלכת הראיות נ' טארק נוג'ידאת: על הסכנה שבהודאות שווא ועל הדרך להתמודד עמה. **הפרקליט** מ"ט (1): 21-7.

6 יצוין כי בשתי בדיקות פסיכולוגיות שונות שנערכו לנאשם נמצא כי מנת המשכל שלו הייתה 52-51, דהיינו בתחום של פיגור שכלי קל עד בינוני.

7 מעריב 11-12.4.06.

הסנגוריה הציבורית פנתה אל שר המשפטים בדרישה לשנות את החוק ולקבוע כי הרשעה בפלילים תיעשה פה אחד, וזאת כדי "לשמור על זכויות הנאשם ועל עקרון היסוד לפיו אין להרשיע אדם אלא אם הוכחה אשמתו מעבר לספק סביר". ראשי הסנגוריה הציבורית טענו כי עקרון חשוב ובסיסי זה מתערער כאשר אדם מורשע בדין למרות ששופט אחד או מספר שופטים אינם משוכנעים באשמתו, וכי שיטת המשפט בישראל אינה יכולה להשלים, לדעתם, עם התחושה הציבורית הקשה של היעדר בטחון באשמתו של המורשע במקרים בהם נקבעה ההרשעה ברוב דעות נגד דעה חולקת של שופט מיעוט. שינוי זה, לדעת הסנגוריה הציבורית, אף יחזק את יושרת המערכת המשפטית ויגביר את אמון הציבור בשופטים ובבתי המשפט.⁸ עמדת המשפט העברי בשאלת הרוב הדרוש להרשעת הנאשם מוצגת במאמרו של ויגודה.⁹

לא אחת מודה אדם החשוד בעבירה בביצועה. עם זאת, במקרים רבים החשוד מקצין בהודאותיו את המעשה, ופעמים הוא אף מוסיף לה נופך המעניק לה חומרה מיוחדת. לדוגמא, חשוד שנחקר בחשד לאיומים, יכול בהודאותיו ובשחזור מעשה העבירה, להוסיף ולתאר כי לבד מן האיומים היה גם מעשה אלימות. האמת הפשוטה שונה: יתכן כי אמנם היו איומים, אולם אלימות מעולם לא הייתה משולבת בהם.

פעמים רבות מבוססות הודאות השווא על אירוע מסוים שאכן אירע במציאות, אולם האירוע היה אוטורי, פנימי ומצומצם, לא משמעותי ואף לא פלילי. עם זאת, החשוד מצידו מקצין את עוצמת האירוע ומתארו בצורה הגורמת לשומע לראות ולצייר בראשו אירוע זה כמעשה בעל גוון פלילי.

הודאות שווא המבוססות על אירוע שאכן התרחש הן הקשות ביותר להוכחה כי בהודאת שווא עסקינן, וזאת לאור העובדה כי יש קשר בין ההודאה לבין המציאות, אולם המרחק מן המציאות הוא רב.

בין התחומים המאירים את הבעייתיות שבהודאות שווא המבוססות על מקרים שאירעו במציאות, ניתן למצוא הודאות שווא של עברייני מין. סוג זה של עבריינות מתייחד מסוגי עבריינות אחרים. לעתים קרובות נדרשת הכרעה בין עדויות סותרות וגרסאות שונות, למה שאירע בין שני אנשים, בלא שנכח באירוע אדם שלישי.

במאמר הנוכחי ברצוננו לדון בנושא הודאות השווא שמקורן בבעייתיות בתחום הנפשי. נושא זה היה בין הקרובים ביותר ללבו של עו"ד ד"ר דיוד וינר המנוח, שהיה מאבות הסנגוריה הציבורית ולו מוקדש מאמר זה. לאחר דיון עיוני בנושא יובא תיאור מקרה שמדגים היבטים מעשיים ומעלה דילמות קשות. לעניות דעתנו ניתן אף להפיק מהמקרה שיתואר מספר לקחים מעשיים חשובים שיפורטו אף הם.

הפסיכולוגיה של הודאות שווא

מנקודת מבט היסטורית-אטימולוגית יש למונח הודאה או וידוי תפקיד בולט בשלושה תחומים – בדת, בטיפול הנפשי ובמשפט הפלילי. במשפט הפלילי ההודאה היא כלי הנשק היעיל ביותר של התביעה.¹⁰

ספרות פסיכולוגית קלינית ומחקרית ענפה עוסקת בנושא הודאות שווא. העיסוק גבר בעשרים השנים האחרונות ומתייחס להיבטים שונים שבנושא. הודאות עצמיות, בהן נאשם מודה ולעתים אף מתוודה על עבירה שביצע, יכולות להופיע לעתים קרובות בצורה של הודאות חתומות המפלילות את הנאשם בשל הרשעתו העצמית. כבר במשפט הרומי הושוותה ההודאה ל"מלכת הראיות" בדין הפלילי, ובמשך שנים רבות היה לה מעמד בלתי מעורער במשפט המקובל האנגלי. לנוכח מקרים של הרשעות שווא שהסתמכו בחלקם על הודאות שהוכחו, ולעתים כעבור שנים הרבה ועל פי ראיות חיצוניות ואובייקטיביות, ככזובות, החל לאחרונה להתערער המעמד ה"מלכותי" של ההודאה.

דבריו של רבא המצוטטים בראש המאמר משקפים כלל תלמודי שאין לו אח ורע בכל השיטות המשפטיות בעולם העתיק, בימי הביניים ואף בימינו. במשפט העברי, אין אדם, כלל, יכול להיות מורשע בדין הפלילי מפי עצמו בלבד, וחז"ל אסרו

8 קובו, ע. (2003). דעת מיעוט מזכה – ספק סביר אינהרנטי לפסק הדין. **הסיגור** 70: 5-7.

9 ויגודה, מ. (2008). "אחרי רבים להטות" – הרשעה ברוב דעות או פה אחד? "פרשת השבוע", פרשת משפטים תשס"ח, גיליון מס' 312, משרד המשפטים, המחלקה למשפט עברי www.justice.gov.il.

10 Kassin SM and Gudjonsson GH (2004). The psychology of confessions: A review of the literature and issues. *Psychological Science in the Public Interest* 5: 33-67.

קבלת הודאה של אדם על עצמו, להבדיל מדיני ממונות בהם "הודאת בעל דין כמאה עדים דמי".¹¹ לשיטתם, אין מדובר בזכות שהנאשם יכול לוותר עליה, אלא בחובה ששיטת המשפט העברי אינה יכולה לוותר עליה. במשפט העברי אין בית הדין מקבל את הודאתו של הנאשם בפלילים מחוץ לבית המשפט או בתוכו, בין אם בית הדין והנאשם רוצים ובין אם אינם רוצים. להפלה עצמית אין במשפט העברי כל משמעות, ואין היא מתקבלת כלל כראיה בבית הדין. הנאשם בפלילים אינו יכול להודות והוא חייב לשתוק, ולכן אין סכנה כי שתיתקו תשמש ראיה נגדו. הרציונל שנמצא בבסיסה של הלכה זו מגולם היטב בדבריו של הרמב"ם:

"גזירת הכתוב היא שאין ממיתין בית דין ולא מלקין את האדם בהודאת פיו אלא על פי שנים עדים. וזה שהרג יהושע עכן ודוד לגר עמלקי בהודאת פיהם הוראת שעה הייתה או דין מלכות היה. אבל הסנהדרין אין ממיתין ולא מלקין המודה בעבירה, שמא נטרפה דעתו בדבר זה, שמא מן העמלין מרי נפש הוא המחכים למות, שתוקעין החרבות בבטנם ומשליכין עצמן מעל הגגות, שמא כך זה יבוא ויאמר דבר שלא עשה כדי שיהרג. וכללו של דבר גזירת מלך היא".¹²

הרמב"ם מתייחס לאפשרות של הודאת שווא כנובעת ממצבים כמו תסכול עמוק, משאלות מוות או נטיות אובדניות. המונח "נטרפה דעתו" כאן אינו מכוון לאדם הלוקה במחלת נפש, אלא לאדם שפועל בצורה בלתי רציונלית כנגד האינטרסים שלו, והודאתו בעבירה שאותה הוא לא ביצע מקורה ומניעה אינם חיצוניים אלא פנימיים, פסיכולוגיים או מטאפיזיים.¹³ המבקש להעמיק בנושא מורכב זה של הרשעה עצמית במשפט העברי, על השלכותיו השונות בתחום המשפטי, החברתי והדתי, יוכל להיעזר רבות בספרו של קירשנבאום.¹⁴

בדרך כלל נמצא כי הודאות שמאוחר יותר נטען לגביהן כי היו כוזבות, ניתנו בשלוש נסיבות שכיחות: בעקבות הבטחה לשחרור מוקדם ממעצר שניתנה על ידי המשטרה למוֹדֵה בתנאי שיודה באשמה; לאחר מעצר ממושך בבית מעצר משטרתי; וכתוצאה מאלימות מוחשית או מאוימת מצד המשטרה.¹⁵

הבעיה של הודאות שווא המביאות בעקבותיהן הרשעה פלילית שאינה מוצדקת קיבלה באנגליה בשנות ה-70 של המאה הקודמת תהודה ציבורית בולטת במקרה הרצח הידוע של צעיר בן 26 בשם מקסוול קונפייט (Maxwell Confait). בשעת כיבוש שריפה שפרצה בשעות הבוקר המוקדמות של יום ה-22.4.1972 באחת השכונות בדרום-מזרח לונדון, נמצאה גופתו החנוקה של הקורבן. עד מהרה נעצרו שלושה צעירים בחשד לביצוע הרצח: אחד מהם היה בגיל 14, השני היה אומנם בן 18 אך גילו השכלי היה כשל ילד בן 8, ולשלישי שהיה בן 15 הייתה מנת משכל נמוכה (75) ובקושי ידע קרוא וכתוב. במהלך החקירה המשטרית הם הודו בביצוע הרצח, וכעבור שבעה חודשים הם הורשעו בעבירות של פריצה, הצתה, הריגה ורצח. ערעור שהוגש על ידם נדחה וטענותיהם ביחס לאלימות משטרית שהופעלה כנגדם עובר למתן הודאותיהם נדחו כלאחר יד. בני משפחותיהם לא השלימו עם ההרשעה ופעלו לגיוס תמיכה ציבורית לשם בדיקה מחדש של החקירה והמשפט. בסופו של דבר נקבע בבית משפט לערעורים בשנת 1975 כי כל שלוש ההרשעות לא היו מהימנות לאור עדויות של מומחים כי ההודאות לא היו אמיתיות, וכי הן הוצאו מהחשודים באמצעות הפעלת לחץ משטרתי שלא היה מתאים. כתוצאה מכך שוחררו שלושת הנאשמים, אולם בביטול ההרשעות לא היה אישור פורמלי להיותם חפים מפשע, ולמעשה נותרה האפשרות שהם יועמדו למשפט חוזר ואף יורשעו שנית. בנסיבות אלה ולאור הלחץ הציבורי נפתחה חקירה נוספת של פרטי הרצח. רק בשנת 1980 הודיע התובע הכללי כי כל שלושה זוכו מכל אשמה, וכעבור כשנה הם קיבלו פיצוי כספי מכובד בגין הרשעת השווא שלהם. הפרשה שוחזרה בהרחבה בנובמבר 1981 אף בשידורי ה-BBC, והייתה אחד הגורמים שהביאו לחקיקת חוק אנגלי ב-1984 (Police and Criminal Evidence Act) לפיו חקירות המשטרה צריכות להיות מוקלטות.^{16, 17}

11 בבא מציעא ג' ע"ב.

12 הרמב"ם, יד החזקה, הלכות סנהדרין, פרק י"ח, הלכה ו'.

13 ראו דברי השופט הנדל בת"פ (באר שבע) 76/93 מדינת ישראל נ' סלימאן אלעביד, תק-מח 94(3) 802, עמ' 807.

14 קירשנבאום, א. (2004). הרשעה עצמית במשפט העברי: ההודאה בפלילים וההפלה העצמית בהלכה היהודית. ירושלים: מאגנס.

15 Gudjonsson GH and MacKeith JA (1988). Retracted confessions: legal, psychological and psychiatric aspects. *Medicine, Science and the Law* 28: 187-194.

16 Price C and Caplan J (1977). *The Confait Confessions*. London: Marion Boyars Publishers.

17 Murphy T (1999). *The Old Bailey: Eight Hundred Years of Crime, Cruelty, and Corruption*. Edinburgh: Mainstream Publishing.

עד לפרשת קונפייט היה נהוג לחשוב שהודאת שווא היא נדירה ואינה מתרחשת במקרים של פשעים רציניים אלא במקרים מאוד חריגים. יש לציין כי בפרשה זו היו שלוש ההודאות החתומות מפורטות ביותר, וכי במהלך החקירה והתשאול החוקרים אף העבירו בצורה מתוחכמת מידע הקשור לפשע. מידע זה הופיע אחר כך בהודאות הכוזבות והיה אחד הנימוקים העיקריים ששכנע את השופט באשמתם.¹⁵

מקרים רבים של הרשעה בעקבות הודאות שווא הביאו להקמת קליניקה משפטית ללא מטרת רווח בבית הספר למשפטים ע"ש קארדוזו שבאוניברסיטת ישיבה בניו-יורק. קליניקה זו ידועה גם בשם "פרויקט החפות", ובמסגרתה נערכות בדיקות DNA לאנשים שהורשעו וטוענים לחפותם. בדרך זאת זוכו 206 מורשעים עד לחודש אוגוסט 2007, חלקם ריצו שנות מאסר ארוכות על לא עוול בכפם.¹⁸ בשל קוצר היריעה לא נדון במאמר זה בנושא הרחב של פער המידע הקיים בין המדע והמשפט או בעניין קבילות ומשקל ראיות מדעיות במשפט הפלילי והאזרחי.¹⁹

כאשר נערכה בדיקה מפורטת של מקרים רבים בהם בוטלה, במועד מאוחר יותר, הרשעה שהושגה על סמך הודאות הנאשמים, נמצא כי בנאשמים אלה נצפתה **רגישות או פגיעות** (vulnerability) מיוחדת, שהייתה קשורה במיוחד בשלושת הגורמים הבאים: א) ליקויים קוגניטיביים, כגון רמת אינטליגנציה נמוכה או אי ידיעת קרוא וכתוב; ב) גיל צעיר; ג) הפרעה נפשית, כגון דיכאון.^{20,15}

בספרות המקצועית^{22,21} הוצע מודל תיאורטי מפורט להבנת התהליכים והתוצאות של חקירות משטרה. מחברי המודל מנסים לחבר שני מרכיבים חשובים הקשורים לסוגסטיביליות בתנאי חקירה, ולעשות אינטגרציה ביניהם. מרכיבים אלה הם שאלות מנחות והיזון-חוזר שלילי. סקירת הרקע ההיסטורי של התפתחות המושג סוגסטיביליות הביאה את אחד הפסיכולוגים המשפטיים המובילים באנגליה בתחום הודאות השווא, להגדרה של סוג מיוחד של סוגסטיביליות הקשורה לנסיבות של חקירה, אותה כינה בשם סוגסטיביליות חקירתית (Interrogative Suggestibility).²³ הוא הראה כי מדובר אומנם במושג מקצועי שקיים כבר מתחילת המאה העשרים, אך בהקשרו הנוכחי קיימות עדויות אמפיריות רבות המבדילות סוג זה מן האחרים. סוגסטיביליות מסוג זה מתייחסת אל **נטייה של בני אדם מסוימים לקבל מידע בצורה בלתי מבוקרת בזמן החקירה**.¹⁵ ניתן להעצים נטייה זו אצל הנחקר באמצעות **שאלות מנחות** המופנות אליו מצד החוקר ומרמזות על רצונו וכוונותיו, וכן באמצעות העברת **היזון-חוזר שלילי**, למשל כאשר החוקר חוזר שוב ושוב על השאלות שמופנות לנחקר כיוון שהתשובות אינן מקובלות עליו. מושג חשוב נוסף בנסיבות אלה בא לביטוי בנטיית הנחקר להיענות ולציות (compliance), כלומר לרצות את החוקר או להסכים לדרישותיו בהיותו דמות סמכותית, מבלי שהנחקר בהכרח מסכים עמן או בשל רתיעתו מלחלוק עליו בפומבי. ההבדל בין שני המושגים הוא בכך שבסוגסטיביליות מתקיים מרכיב של קבלה אישית של הנחותיו או דרישותיו של החוקר, בעוד שבתגובה של היענות-ציות אין קבלה כזו ויתכן שהנחקר עושה את המתבקש ממנו כדי להימנע מקונפליקט עם החוקר או מעימות אתו.¹⁵

חוקר זה אף פיתח כלים מחקריים-אמפיריים למדידת סוגסטיביליות חקירתית בעזרתם הצליח לתקף את השערותיו. כך, למשל, הוא העלה את ההשערה שרמת הסוגסטיביליות תהא גבוהה יותר בקרב נחקרים שמסרו הודאת שווא מאשר אצל נחקרים שהכחישו את אשמתם.²² השערה אחרת שלו הייתה כי עוצמת האסרטיביות ורמת החרדה בנחקר משפיעות על הסוגסטיביליות שלו; רמה נמוכה של אסרטיביות ועוצמת חרדה גבוהה נבדק מגבירות מאוד את הסוגסטיביליות שלו בעת החקירה.²⁴

18 מידע נוסף בנושא זה ניתן למצוא באתר האינטרנט הבא: www.innocenceproject.org.

19 דייוויס, י. (2003). קבילות ומשקל ראיות מדעיות במשפט – האם יש מקום לייבא את הלכת דאוברט? **רפואה ומשפט** 29: 50-63.

20 Coid J (1981). Suggestibility, low intelligence and a confession to crime. *British Journal of Psychiatry* 139:436-438.

21 Gudjonsson GH and Clark NK (1986). Suggestibility in police interrogation: A social and psychological model. *Social Behavior* 1:83-104.

22 Gudjonsson GH (1984). Interrogative suggestibility: comparison between 'false confessors' and 'deniers' in criminal trials. *Medicine, Science and the Law* 24:56-60.

23 Gudjonsson GH (1987). Historical background to suggestibility: How interrogative suggestibility differs from other type of suggestibility. *Personality and Individual Differences* 8:347-355.

24 Gudjonsson GH (1988). Interrogative suggestibility: its relationship with assertiveness, social-evaluative anxiety, state anxiety and method of coping. *British Journal of Clinical Psychology* 27: 159-166.

הועלתה הצעה¹⁵ לחלק את התופעה של הודאות שווא מבחינה פסיכולוגית לשלושה סוגים כדלהלן:

1. וידוי מרצון (voluntary confession) בו אדם מתייצב מרצונו בתחנת משטרה ומתוודה על פשע שלא ביצע. תופעה זו קשורה בדרך כלל במעשי פשע מפורסמים.
  2. הודאה שהיא תוצאה של כפייה-היענות (coerced-compliant confession) בה הנחקר מודע לכך שהוא לא ביצע את העבירה המיוחסת לו; הוא אינו מוסר וידוי חופשי אך בשל רווח אינסטרומנטלי מיידי, כמו הורדת הלחץ של החוקר או הבטחה שירשו לו ללכת הביתה, הוא מעדיף את הוידוי המיידי על מה שנראה לו כתוצאות רחוקות של הודאתו, והוא מאמין כי בסופו של דבר האמת תצא לאור וחפותו תוכח.
  3. הודאה שהיא תוצאה של הפנמת הלחץ והכפייה (coerced-internalized confession), בה המתוודה משתכנע בזמן החקירה המשטרתית ובשל הלחץ שמופעל עליו כי יתכן שהוא ביצע את העבירה המיוחסת לו; הוא אינו סומך יותר על עצמו ועל זיכרונו ומקבל את הסוגסטיות המוצעות לו על ידי חוקר המשטרה.
- מרבית הודאות השווא משתייכות לסוג השני של כפייה-היענות, והן מוסברות כאמור ברצונו של הנחקר "לברוח" מהסיטואציה הקשה והלוחצת בה הוא נמצא – מעצר וחקירה – או מן הלחץ המופעל עליו על ידי החוקרים.

חקירה או העדה של אנשים הסובלים ממוגבלות שכלית ונפשית

שורה ארוכה של גורמים משתנים משפיעים על הודאות, והחשובים ביותר ביניהם קשורים במצבו השכלי ובאישיותו של הנחקר, במצבו הנפשי וביכולתו לעמוד בלחץ החקירה. מסיבות אלה קיים באנגליה קוד מיוחד (code of practice) המתייחס לראיון ולחקירה של אנשים הסובלים ממוגבלות שכלית או נפשית, המציב מספר תנאים לקיום חקירתם. הסעיפים החשובים בו הם כדלקמן:¹⁵

1. חולה נפש או אדם המוגבל בשכלו לא יראוין ולא יידרש לחתום על הצהרה בהיעדר נציג בוגר מתאים (appropriate person), שיכול להיות קרוב משפחה, אפוטרופוס או איש מקצוע העובד במערכת בריאות הנפש, אלא אם כן אישר קצין משטרה בדרגת רב פקד ומעלה כי בדחיית החקירה עלולה להתהוות סכנה מיידיית לאנשים או להיגרם אובדן ו/או נזק משמעותי לרכוש.
2. כאשר קצין משטרה נוכח או כאשר נמסר לו כי הנחקר הוא חולה נפש או אדם המוגבל בשכלו, עליו להתייחס אליו על פי המגבלות שתוארו לעיל.
3. אף כי אנשים הלוקים בנפשם או סובלים ממוגבלות שכלית עשויים לעתים קרובות למסור עדות ומידע מהימנים, הם גם מסוגלים, בלא כוונה או מודעות, למסור מידע שאינו מהימן, שהוא מוטעה או אף מרשיע אותם עצמם (self-incriminating).

על פי החוק והפרשנות השיפוטית בישראל, הודאתו של חולה נפש תהא קבילה כאשר בית המשפט נוכח כי היא ניתנה בהעדר "לחץ חיצוני", כלומר בלא שקדם לנתינתה שימוש באמצעים פסולים, וכאשר לא הופעל על המודה לחץ חיצוני להודות בביצוע העבירה, וכי ההודאה הייתה "חופשית ומרצון", כנדרש בסעיף 12 לפקודת הראיות [נוסח חדש], תשל"א-1971. ניסיון לפסילת הודאה של חולה נפש שנמסרה במשטרה כאשר הוכח כי בעת מסירתה הוא היה שרוי בהתקף פסיכוטי של מחלתו הנפשית אשר הפעיל עליו "לחץ פנימי" למסירת ההודאה, לא נתקבל על ידי בית המשפט העליון.²⁵

חוק הליכי חקירה והעדה התקבל בכנסת ביום 29.11.05²⁶ ובו מוסדרים הליכי החקירה וההעדה של אנשים בעלי מוגבלויות שכליות ונפשיות, תוך התאמתם לצורכיהם המיוחדים. החוק יוצר אמצעים אשר יסייעו לאנשים עם מוגבלות להתגבר ככל האפשר על הבעיות הנובעות ממוגבלותם בהליכי העדה וחקירה. שר הרווחה ימנה חוקרים מיוחדים -

25 סטרשנוב, א. (1995). הודאה של חולה נפש במשטרה – מה דינה? רפואה ומשפט 13: 44-46.

26 חוק הליכי חקירה והעדה (התאמה לאנשים עם מוגבלות שכלית או נפשית), התשס"ו-2005, ס"ח 2038 (8/12/05), עמ' 42.

"שהם פסיכולוגים, עובדים סוציאליים, קרימינולוגים קליניים או בעלי הכשרה בתחום החינוך המיוחד; החוקרים המיוחדים יקבלו הכשרה לצורך תפקידם, כפי שיקבע שר הרווחה בהתייעצות עם השר לביטחון הפנים".²⁷

נקודת התורפה המרכזית בחוק זה היא, לעניות דעתנו, בכך שלפי הוראת סעיף 3 בו, חוקר המשטרה הוא זה שצריך לאבחן את המוגבלות באדם העומד להיחקר או הנחקר בפניו, ולהפנות את הנחקר אל חוקר מיוחד. המציאות מלמדת כי חוקרי משטרה, שאינם אנשי מקצוע בתחום הנפשי ולרוב אף נטולי הכשרה מיוחדת בתחום זה, מתקשים לעתים לזהות כי הנחקר שלפניהם הוא בעל מוגבלות. בכך לדעתנו יש בעייתיות רבה. החוק באנגליה מנסה להתמודד עם בעיה זו באמצעות קביעה כי יהיה זה קצין משטרה ולא חוקר שאינו קצין אשר יאבחן את המוגבלות. כן ניתנת בחוק הגנה לבעל המוגבלות בהוראה לפיה נחקר מעין זה לא יחתום על כל מסמך בלא נוכחות בן משפחה בוגר או איש מקצוע.

סעיף 10 לחוק האמור דן בתיעוד חזותי מלא של חקירת בעל המוגבלות על ידי החוקר המיוחד, אך הוא מאפשר תיעוד קולי בהיעדר אפשרות סבירה לתיעוד חזותי, ואף מאפשר תיעוד בכתב אם אין אפשרות סבירה לתיעוד קולי. מצב דברים זה מאפשר למעשה תיעוד מינימאלי ובכתב בלבד.

בחוק הישראלי נקבעו גם אמצעים שיתאימו את הליכי ההעדה בבית המשפט לצורכי עדים עם מוגבלויות, כגביית עדות בלשכת השופט, שימוש באמצעי תקשורת חלופית, כתמונות וסמלים, ועוד. החוק חל על אנשים עם מוגבלויות שכליות או נפשיות, קטינים ובוגרים כאחת, ומודגש בו כי ההסדר אינו גורע מהסדר החקירות שקבוע בחוק לתיקון דיני הראיות (הגנת ילדים), התש"ט-1955. ליישום הוראות חוק הליכי העדה וחקירה נדרשת היערכות ארגונית ותקציבית של הגופים המעורבים בהפעלתו, ולכן נקבעה בחוק תחולה הדרגתית שנעה, לגבי סעיפים שונים שבו, בטווח שבין שנה לבין חמש שנים מיום פרסום החוק. נראה כי נכון למועד כתיבת המאמר (מאי 2008) חוק זה עדיין אינו מיושם במלואו.

תאור מקרה

לצורך המחשה מעשית של נושא הודאות השווא בהיבטיהן הנפשיים, יתואר להלן מקרה שהיה, תוך הסוואת פרטים מזהים. מדובר ביוסף, צעיר בן למשפחה חרדית, שנעצר באישון לילה בחשד לביצוע מעשה מוגנה בנער קטן. הוא נלקח לתחנת משטרה ונחקר על אודות האירוע. במהלך חקירתו טען כי "הוא נמשך לקטינים" וכי הוא "אורב לילדים" כמו "נמר המשחר לטרף". יוסף גם נחקר בחשד שביצע מעשים דומים רבים, ובכולם הוא הודה. לא מן הנמנע כי המשטרה ניסתה לסגור מספר תיקים שאירעו באותו אזור ונשארו פתוחים, ויוסף הודה בכולם.

יוסף אף הודה כי הוא "קופץ על הנערים", תיאר מעין מעשה אונס, ואף סיפר כי השתמש במהלכו בכוח רב. בהודאותיו נאמר, בין היתר, "אני מחפש ילדים לבד, כמו שנמר מחפש את הטרף שלו... אני פשוט זקוק לזה ואני מבין שאני מסוכן לחברה. אני לא שולט בזה. אני זקוק לטיפול, ואני חייב טיפול בשביל שאני אפסיק לאנוס ילדים קטנים".

בהופעתו החיצונית יוסף הוא צעיר שברירי, אשר התיאורים שנמסרו בהודאתו אינם הולמים את מידות גופו ואף לא את כוחו הפיסי. חשוב לציין כי הוא תיאר את מעשי האינוס בצורה כוללנית, ללא מסירת כל פרטים מזהים, והוא אף לא מסר תיאורים מפורטים של המתלוננים שנגדם לכאורה פעל.

יוסף מילא דו"ח שיחזור וגם במהלכו חזר על אותם תיאורי מקרים, בצורה כוללנית וללא כל פירוט מהותי. נתונים אלה כשלעצמם צריכים היו להדליק נורה אדומה אצל חוקרי המשטרה, אולם הללו שמחו על ה"שלל" שנפל בחלקם. תוצאות החקירה הביאו את אנשי הפרקליטות להגיש נגד יוסף כתב אישום חמור מאוד הכולל תשעה אישומים במעשי סדום.

אחת ההודאות של יוסף כללה תיאור של מעשה אונס של נער צעיר, אשר גם הוא נחקר על ידי חוקר נוער, והתברר כי נער זה טען שהוא כלל לא נאנס או ולא הוטרד מינית על ידי יוסף.

27 סעיף 6 לחוק הנ"ל.

חשוב לציין כי הפרקליטות החליטה, מסיבות לא ברורות, להעמיד את יוסף לדין בתשעה אישומים, בעוד שלפי הודאותיו במשטרה הייתה אפשרות להעמידו לדין על 30 מקרים!

מתוך כתב האישום החמור שהוגש בגין תשעה מעשי אונס ומעשי סדום, רק שני אישומים התבססו על דברי עדים במשטרה. אחד מהעדים היה מעורב במקרה באותו לילה בו יוסף נתפס.

בדיון בבקשת המעצר עד תום ההליכים, הוגשה חוות דעת פסיכיאטרית שנערכה בידי אחד ממחברי המאמר (א.ו.). בחוות הדעת ניתנה גושפנקא מקצועית לכך כי מדובר באדם הלוקה בפיגור שכלי וכי אין כל קשר בין מעשיו במציאות לבין הודאותיו במשטרה.

בית המשפט המחוזי (כבוד השופט ד"ר עדנה קפלן-הגלר) חשש כי אכן מדובר במקרה של הודאות שווא, ולכן שיחרר את יוסף לחלופת מעצר. בית המשפט המחוזי אף קבע כי אכן יש כאן שבעה מקרים של "קורפוס דליקטי" אשר יתכן וקרו רק בדמיונו של יוסף ולא מצא לנכון אף לעצור אותו עד תום ההליכים. בית המשפט המחוזי גם קבע כי דו"ח השחזור אינו יכול לשמש ראיה לאמיתות המקרים, שכן הדו"ח עצמו הוא כוללני ואינו מכיל כל פרט מהותי ומשום כך הוא יכול להוות המשך נלווה להודאות השווא.

כאשר נשאל יוסף מדוע הודה בדברים אשר לא אירעו, וממה נבע הדחף להודות בצורה גורפת, הוא הסביר כי המפגש הראשוני שלו עם המשטרה היה טראומתי, חוקרי המשטרה זיהו חולשה זו ואמרו לו כי אם יודה יוכל ללכת לביתו.

לאחר שיוסף היה נתון בחלופת מעצר, השתכנעו אנשי הפרקליטות כי יתכן ומרבית המקרים כלל לא התרחשו וגם אם היו מספר אירועים, הרי שהם עלו רק לכדי עבירה של מעשים מגונים.

בהסדר טיעון שנערך בין הסנגור ובין אנשי הפרקליטות הוחלט לתקן את כתב האישום ונמחקו שבעה מתוך תשעה אישומים של מעשי סדום. את שני האישומים הנוותרים שינתה הפרקליטות ממעשי סדום למעשים מגונים. בסופו של ההליך המשפטי נשלח יוסף לרצות ששה חודשים בעבודות שירות.

וזה תיאור מקצועי של נאשם זה, לרבות תולדות עברו והיבטים פסיכיאטריים ופסיכולוגיים הקשורים באישיותו.

בזמן האירועים יוסף היה רווק כבן 23, למד בישיבה וגם עבד כשמש בבית כנסת.

יוסף הוא יליד הארץ, הבכור במשפחתו המונה שמונה ילדים נוספים. המשפחה חרדית-חסידית. בילדותו למד ב"תלמוד תורה". הוא מתאר בעיות קשות בלימודים, ובמיוחד בקשב ובריכוז. המלמד נהג להכותו בסרגל על קצות אצבעותיו. הוריו השקיעו בו השקעה רבה, וכל השנים הוא נעזר במורים פרטיים. הבעיות בלימודים נמשכו בכל שנות לימודיו במסגרות החינוכיות השונות, הן בישיבה הקטנה והן במסגרת בה שהה בזמן האירועים. גם במסגרת זו היה לו חונך אישי שהשתדל ללמד אותו, לדברי יוסף ללא הצלחה יתרה.

לדבריו הוא נעשה ער לנושא המיניות רק בגיל ההתבגרות המאוחרת. הוא מסר כי בעת שלמד ב"תלמוד תורה" חשדו בו בביצוע מעשים מיניים עם ילד בן גילו ולכן העבירו אותו לבית ספר לילדים יותר בוגרים. שם לא הבין דבר בחומר הלימודים. בגיל 16 בערך, כאשר היה במקווה, ניגש אליו אדם מבוגר, נגע בגופו והחמיא לו. בהמשך הוא נגע באבר המין שלו וגרם לו לזקפה ולהנאה מינית. מאוחר יותר הכיר יוסף את ילדיו אותו אדם, ולדבריו הם הציעו לו לקיים יחסי מין. יוסף הלך עם אחד הבנים (נשוא האישום הראשון), ולדבריו הילד ביקש ממנו למצוץ את איבר מינו, ויוסף אמנם עשה זאת.

מאז הוא נעשה ער לענייני מין, ונהג לאונן, בדרך כלל בלילות, כשהוא מפנטז על בחורים ערומים. לדבריו מעולם לא קיים יחסי מין מלאים עם חדירה, לא חדר ו"לא החדירו לו" ו"כל עניין החדירה מאוד מגעיל אותו". בבדיקה הפסיכיאטרית שנערכה לו הוא הכחיש בכל תוקף את המעשים שיוחסו לו פרט לאישום הראשון לגביו סיפר שמצץ לילד את איבר המין שלו ולדבריו הוא אכן "נכשל" בעניין זה.

ממצאי הבדיקה הפסיכיאטרית לא הצביעו על קיום מחלת נפש, דיכאון או פסיכוזה. בבדיקת התפקודים הקוגניטיביים נמצא כי ליוסף ידע כללי דל ביותר, הוא התקשה מאוד בביצוע פעולות חשבון פשוטות, לא היה מסוגל לנתח מושגים ואנלוגיות פשוטות (למשל ההבדל שבין מטוס ובין ציפור) או לפרש פתגמים (לא יכול היה לפרש אפילו פסוקים פשוטים מן החומש). נראה היה כי קיימות בו גם הפרעות קשות בקשב, בריכוז ובזיכרון (לא הצליח לזכור אפילו שמות של שלושה אובייקטים). כן נצפו בו גם הפרעות קשות בשיפוט ובתובנה, והוא לא היה מסוגל להבין את ההשלכות של הודאתיו במשטרה. הוא היה בטוח כי בעקבות הודאתו "ילך הביתה ובעזרת השם יהיה בסדר".

בנוסף לבדיקה הפסיכיאטרית נבדק יוסף במבחנים פסיכולוגיים מקיפים (רורשך, וקסלר, T.A.T., בנדר, וצירוס). תוצאות המבחנים הצביעו על בחור הלוקה בפיגור שכלי עם מנת משכל 75, כאשר הרקע לפיגור נראה פגם מולד, בעיקר לפי הדפוסים של קשיי למידה ופגיעה בתפיסה ובזכירה. מבחינה אישיותית, הממצא הוא של אדם ילדותי ופסיבי, אשר אישיותו עדיין אינה מגובשת, ובולטים בה חלקים היסטריוניים, וכן חלקים כפייתיים וקווים פרנואידיים לצד נטייה סכיזואידית. הפסיכולוג הבדק העריך כי יוסף הוצף בדחפים מיניים שכנראה התעוררו עקב גירוי מבחוץ, הוא עשה מאמצים גדולים לשלוט בדחפים אלה, בעיקר באמצעות שימוש במסגרת הדתית והמשפחתית שלו, אך ללא הצלחה מרובה. הערכתו של הפסיכולוג הייתה כי במצבים מסויימים יוסף יכול להיגרר בקלות לפיתוי הומוסקסואלי ולשתף פעולה ללא יכולת התנגדות, אך הפסיכולוג התקשה לראותו יוזם אקט מיני כלפי הזולת, בעיקר בגלל מבנה אישיותו הבלתי מגובש ובגלל הפסיביות שלו.

הערות מסכמות

המקרה שפרטיו הובאו לעיל מדגים נושאים אחדים בתחום הודאות השווא, ונתרכז בשניים עיקריים: תיאור הפרופיל הפסיכולוגי האופייני לאדם המודה הודאת שווא לפי הספרות המקצועית תוך השוואת פרופיל זה עם הנתונים שתוארו במקרה שתואר; וכן לקחים ומסקנות שניתן להפיק מהמקרה.

בחינת הנתונים האישיים והפסיכולוגיים במקרה המתואר מצביעה על כך שהוא מתאים לפרופיל של הנחקר המודה בהודאת שווא: מגבלה שכלית ניכרת המתבטאת בפיגור קל עד בינוני (לדוגמה, אצל יוסף מנת המשכל הכללית היא 75), ואישיות בעייתית, בדרך כלל בלתי בשלה, תלותית וילדותית. במבחנים הפסיכולוגיים יוסף נמצא כבעל אישיות ילדותית, בלתי מגובשת, חסרת עמוד שדרה ותלותית, הנתון בקלות להשפעות מבוגרים. במבנה הנפשי שלו קיימות חרדה בסיסית, רגישות רבה ופגיעות עמוקה שאינן יכולות לבוא לידי ביטוי בגלל חוסר כלים אישיותיים, יצירתיים או אינטלקטואליים, ובשל חוסר יכולת לתעל את היצרים לדרכים מקובלות.

ניתן אפוא לומר כי במקרה שתואר נמצאו האפיונים הטיפוסיים לאדם עם פגיעות (vulnerability) רבה ובעייתיות הקשורה במרכיבי שלוש הקבוצות שהוזכרו:¹⁵

1. חסרים (דפקטים) קוגניטיביים כאינטליגנציה נמוכה או אי ידיעת קרוא וכתוב – ואכן הנבדק שתואר הוא בעל מנת משכל נמוכה המתאימה לפיגור שכלי קל עד בינוני, ומתקיים בו מרכיב משמעותי של הפרעת למידה – הוא בקושי קורא. נמצאו בו גם בעיות משמעותיות בקשב ובזיכרון. במחקר בנושא זה נמצא כי אנשים עם מוגבלות שכלית שהיו בעלי מנת משכל נמוכה, בסביבות 75, היו בזמן חקירה משטרית סוגסטיביים הרבה יותר מאחרים, נטו לבלבול (confabulation) ולקבלה והסכמה שלמראית עין (acquiescence), וזאת לעומת קבוצה של אנשים שהיו בעלי מנת משכל גבוהה יותר (בשיעור של 111-83).²⁸

2. גיל צעיר – למרות שמבחינה כרונולוגית הנבדק שתואר היה כבן 23, הרי שמהבחינה ההתפתחותית מדובר בבחור ילדותי ביותר, בעל אישיות בלתי בשלה ובלתי מגובשת, אדם מאוד פסיבי וחסר יוזמה. בהתאם למבחנים הפסיכולוגיים שנערכו לו, גילו המנטאלי מתאים לרמת התפתחות של ילד בגיל 10-12.

3. הפרעות נפשיות – אלה כבר צוינו לעיל. יש להזכיר גם מחקר נוסף המצביע על קשר ברור בין מידת האסרטיביות,

28 Clare IC and Gudjonsson GH (1993). Interrogative suggestibility, confabulation and acquiescence in people with mild learning disabilities. *British Journal of Clinical Psychology* 32:295-301.

רמת החרדה והסוגסטיביליות. נמצא שרמה נמוכה של אסרטיביות ודרגת חרדה גבוהה של הנבדק מגבירות מאוד את הסוגסטיביליות.²⁴ באשר לרמת האמינות של המבחנים הפסיכולוגיים, ובמיוחד של מנת המשכל, הרי שמחקרים הראו כי ניסיונות להונאה או לזיוף של מנת משכל נמוכה היו נדירים ביותר.²⁹

במחקרים שהיו קשורים בהערכת יכולתם של אנשים הלוקים במוגבלות שכלית להיות עדים נמצאה שכיחות גבוהה של התופעה בה אנשים אלה מוסרים לפעמים הודאות בחקירות משטרתיות מבלי שהם מבינים את זכויותיהם החוקיות. בנוסף לסוגסטיביליות הגבוהה שלהם ולרצונם להשביע רצון, הם נוטים פעמים רבות להשיב בחיוב גם כאשר אין הם מבינים כלל את השאלות שהופנו אליהם. התופעה היא כה בולטת עד כי לעתים הם משיבים בחיוב על שאלות אבסורדיות.³⁰ נמצא גם כי אנשים שסבלו ממוגבלויות שכליות התקשו להבין, ולעתים אף לא הבינו כלל, את זכויותיהם החוקיות (למשל להיות מוזהרים ביחס לזכותם לשתוק בחקירה), או את משמעות השבועה או משמעות המושג "אמת", וכן הגיבו בחיוב לשאלות סוגסטיביות ומנחות של החוקרים והיו בעלי נטייה להיענות (acquiescence).^{28,30,31}

מכל האמור לעיל נראה כי יש כיום מקום להפעלה מיידי של מלוא הוראות חוק הליכי חקירה והעדה (התאמה לאנשים עם מוגבלות שכלית או נפשית), תוך הקפדה על אבחון מוקדם של בעל המוגבלות והפנייתו אל חוקר מיוחד לשם השגת תכלית החוק. לדעתנו חשוב מאוד לתעד את כל החקירות המשטרתיות, אבל חשיבות מיוחדת נודעת להקפדה על ביצוע תיעוד חזותי מלא וקבוע של חקירות אנשים בעלי מוגבלות. מרבית החוקרים בתחום³² סבורים כי אמצעי זה יעיל בהפחתת כמות הודאות השווא ומאפשר לבית המשפט להתרשם בצורה בלתי אמצעית ממהלך חקירתו של בעל המוגבלות, כאשר תועלה טענה של הודאת שווא. בכל מקרה של הודאה, יש לזכור תמיד כי

"לעולם אין לקבל הודאה בעבירה של מי שאינו מודה בלב שלם, שהרי הסכנה שממנה יש לחשוש כמפני אש

היא הסכנה של הודאות שווא של מי שלא חטא".³³

מהבחינה המשפטית חשוב לציין כי החוק הישראלי הנוכחי מאפשר אמנם הרשעה על סמך הודאתו של הנאשם יחד עם דבר מה נוסף. כיום "דבר" זה הוא בעצם קל כנוצה ואין לו משמעות רבה. יתכן וראוי לשנות את הניסוח לתוספת ראייתית שונה, אשר יכול שתהא בעלת משקל רב יותר. כאשר מדובר בנאשם הלוקה במוגבלות שכלית או נפשית, חשוב שבעתיים להקפיד על אמצעי פקוח ובקרה ראויים בעת חקירתם של אנשים אלה.

משנה חשיבות לדברים אלה ניתן לראות גם בהכרעת דין שניתנה באפריל 2008 בבית המשפט המחוזי בתל אביב (פ"ח 1110/06, לא פורסם) בתיק שבו הואשם אדם הלוקה בפיגור שכלי בביצוע מעשה מגונה ומעשה סדום בקטינה כבת 14. כתב האישום (המתוקן) הסתמך על הודעת המתלוננת ועל הודאת הנאשם בעבירות שיוחסו לו בכתב האישום, אך שאלת קבילות ההודאה של הנאשם לא הועמדה על ידי ההגנה למבחן בית המשפט. לקראת הסיום של פרשת ההגנה התברר כי נפל פגם בזיהוי הנאשם בידי המתלוננת, והועלה חשד כי הזיהוי אינו מספיק לצורך הרשעה. הוצע לזמן את המתלוננת לבית המשפט לעדות נוספת להבהרת נושא הזיהוי, אך בית המשפט הביע דעתו כי ספק אם יהא בכך לתקן את הזיהוי המוטעה. כן הוסיף ואמר בית המשפט כי הוא יתקשה לתת משקל להודאת הנאשם בהיעדר תיעוד חקירתו והמליץ לתביעה כי תשקול את צעדיה לאחר שיוצגו בפני המתלוננת הקשיים שבראיות. לאחר שהדברים נעשו, הודיעה המתלוננת לתביעה כי אין היא מעוניינת להעיד פעם נוספת, והתביעה החליטה לחזור מכתב האישום. בית המשפט זיכה את הנאשם מכל העבירות שיוחסו לו בכתב האישום המתוקן, והוא שוחרר ממעצר באגף הסגור בו היה נתון במשך 20 חודש במוסד לאנשים הלוקים בפיגור שכלי, ושב לבית הוריו. נראה כי לו הייתה חקירת המשטרה מתנהלת על פי הוראות חוק הליכי חקירה והעדה, תוך הקצאת חוקרים

Gudjonsson GH, Petursson H, Skulason S et al. (1989). Psychiatric evidence: A study of psychological issues. *Acta Psychiatrica Scandinavica* 80:165-169.

Ervington C and Fulero SM (2000). Competence to confess: Measuring understanding and suggestibility of defendants with 30 mental retardation. *Mental Retardation* 37:212-220.

Gudjonsson GH, Murphy GH and Clark CH (2000). Assessing the capacity of people with intellectual disabilities to be 31 witness in court. *Psychological Medicine* 30:307-314.

Kassin SM (1997). The psychology of confession evidence. *American Psychologist* 52:221-233. 32

קרמניצר, מ. (2008). הפרקליטות כסוס טרויאני. **הארץ** 10.4.08 (עמ' 18). 33

מיוחדים לחקירתו ותיעודה כנדרש, הייתה עשויה להימנע מהנאשם עוגמת הנפש שנגרמה לו.

מצאנו לנכון לסיים מאמר זה המוקדש לזכרו של עו"ד ד"ר דיויד וינר בציטוט מדבריו בנושא הודאות שווא אשר נאמרו בישיבת ועדת החוקה, חוק ומשפט של הכנסת:³⁴

"היום אנחנו יודעים שהודאת שווא היא גורם מכריע להרשעת שווא... אנחנו יודעים את זה כתוצאה מבדיקה באמצעים מדעיים... אנחנו לא יכולים להשלים עם מצב שבו אנחנו יודעים שאנחנו מעלים מטוסים לאוויר, שיש סכנה שיתרסקו. אנחנו מנהלים משפטים שבהם אנחנו יודעים שיש סכנה מוחשית להרשעת שווא. באותם משפטים, שעדיין מתנהלים לאור אילוצים תקציביים, שלא באמצעים הדרושים כדי למנוע את הסכנה להרשעת שווא, צריך להוסיף חגורת ביטחון זמנית, עד שיימצאו האמצעים הכלכליים. הדעת נותנת שזה בעצם הפתרון הנכון".

דברים נוקבים אלה, שנאמרו בשעתם, נכונים למרבה הצער גם כיום.

34 פרוטוקול מס' 92 של ישיבת ועדת החוקה, חוק ומשפט של הכנסת ה-16 (מושב ראשון) מיום 13.11.2003.

הערות למאמר

הפן הפסיכיאטרי: ד"ר יובל מלמד, סגן מנהל המרכז לבריאות הנפש, לב השרון, מסונף לאוניברסיטת ת"א, הפקולטה לרפואה

מתן עדות על ידי חולי הנפש הינה נושא חשוב ומעניין, הן מהבחינה המשפטית והן מהבחינה הפסיכיאטרית. מתן תוקף וחשיבות לעדויות החולים היא עוד צעד בכיוון של שילוב החולים בקהילה, למקום שהוא שווה זכויות וחובות ככל אזרח אחר. זהו תהליך חברתי הבא לידי ביטוי בקהילה, בביה"ח ובביהמ"ש.

מאידך נושא זה מעורר חשש – כיצד ניתן להסתמך על אדם החולה בנפשו, שמא הוא הוזה ואולי בודה מלבו.

ניתן לחלק את הנושא לשלושה מרכיבים:

1. **מתן עדות של חולה נפש ביחס לאדם אחר** – על דבר שראה, פשע שהתבצע.

מחד מעמדו ככל עד שראה אירוע, ומאידך קיים חשש שמא מצבו הנפשי יגרום לו להעיד על דבר שלא היה ולא נברא ולהפיל אדם חף מפשע, או שעדות "אמיתית" תהיה שזורה בפרטי דמיון.

קבילות העדות: עדותו של חולה נפש כשירה להתקבל כראייה והשאלה המתעוררת לגבי עדות כזו אינה אלא שאלת המשקל שיש לייחס לה. ביהמ"ש מתייחס ליכולת העד להבין שמוטלת עליו חובה לספר את האמת ובודק את כושרו למסור עדות בנושא הדיון. גם אם תפיסת העד לקויה, עדיין אין פירוש הדבר שיש לשלול את קבילותם של דבריו והוא הדין ביכולתו למסור לזולת תשובות ענייניות, הכל תלוי במהות הליקוי ובמידת השפעתו על אמינות דבריו.

2. **חולה המעיד על עצמו שביצע עבירה כלשהי** ומודה באשמתו, גם כאן מעמדו ככל אדם מודה, אך הסכנה היא שיודה בדבר שכלל לא עשה ממניעים חולניים.

הודאת חולה נפש: חולה נפש, ככל אדם, יכול להודות בעבירה שביצע, ולהישפט עקב כך.

הסכנה העיקרית היא שמא יודה החולה בדבר שלא עשה, שייקח על עצמו אחריות לביצוע מעשה שלא עשה ובכך יביאו לידי "התאבדות בהודאה".

ביהמ"ש העליון קבע שלחץ פנימי, בשונה מלחץ חיצוני, אינו פוסל את העדות.

בעוד שלחץ חיצוני הינו אמצעי פסול: כפיה, פיתוי, הפעלת איש מרות, הרי שלחץ פנימי מורכב מרצון האדם, הרהורי חרטה, מצפון או מצב נפשי קיצוני כולל מצב פסיכוטי.

החלטה זו מדגישה את הגישה שאין הגנה לחולה מעבר למחלתו.

3. **חולה המעיד על היותו קורבן לעבירה.** זאת האפשרות הקשה והמדאיגה ביותר, כאשר במקרה כזה סף הרגישות צריך להיות נמוך מאוד, שכן החולה, מעצם היותו חולה נפש, חשוף לעתים לניצול והתעללות, אך יכולתו להתבטא ולהגן על עצמו מוגבלת.

מחסומי החולה:

- החולה הקורבן צריך לעבור מספר מחסומים מעבר לאדם הרגיל בבואו להתלונן.
- מחסום הבושה שלו עצמו מפני הנעשה לו (אולי הוא מאשים את עצמו בכך).
- מחסום אמון המשפחה.
- אמון המטפל שעלול לשייך את התלונה למצב הפסיכוטי.

- אמון המשטרה - על מנת שהתלונה תתקבל היא צריכה להיות קוהרנטית ובעלת משמעות.
- אמון הפרקליטות, אשר צריכה להשתכנע שיש מספיק חומר להגשת כתב אישום.
- החולה צריך להגיע לביהמ"ש ולהיחקר ולעמוד גם בחקירה נגדית (דבר אשר רבים מהאנשים הבריאים מתקשים לעמוד בו).
- פעמים רבות התלונה לא עוברת את מחסום המשטרה כי בחומר אין די.

החקיקה בישראל

בשנת 2005 נחקק בישראל חוק הליכי חקירה והעדה לאנשים עם מוגבלות שכלית או נפשית, אשר מנסה להתמודד עם נושאים אלו. החוק מתייחס ל"אדם עם מוגבלות נפשית" המתייחס לחולי נפש, וכן אדם עם מוגבלות שכלית המתייחס לפיגור שכלי, ליקוי קוגניטיבי ו-PDD.

לסיכום

הגישה המתייחסת באופן יותר מציאותי לחולה הנפש ומוגבלותיו היא העדיפה.

הכרה במוגבלויות מהווה צעד של מתן שוויון בזכויות ובחובות.

ביבליוגרפיה

Y. MELAMED, TESTIMONY BY MENTALLY ILL INDIVIDUALS, *J AM ACAD PSYCHIATRY LAW*. 2008;36(3):393-7.

הפן המשפטי: עו"ד ד"ר חיים משגב

הערות המערכת – לקבלת הערות למאמר זה פנינו לשניים – לד"ר יובל מלמד, מומחה בפסיכיאטריה הפועל רבות בתחום הפורנזי מחד, ואל עו"ד ד"ר חיים משגב, מומחה במשפט פלילי ומרצה בתחום זה. עו"ד ד"ר משגב השיב כי בית המשפט העליון דן בבעיה, ועמדתו הובעה בהחלטות מפי **כב' השופט א' א' לוי**. שמענו לעצה והרי הדברים:

"... שיטת המשפט הנוהגת בישראל מאפשרת להגיש כראיה הודאות שנמסרו מפי הנאשם גם במהלך חקירתו, כחריג לכלל האוסר על עדות שמיעה. ההנחה היא כי הודאה כזו ממילא עומדת בניגוד לאינטרס של המודה, וניתן להניח כי לא ייקח על עצמו אחריות למעשה שלא ביצע (ראו גם (P. Murphy, Murphy on Evidence, 258 (Oxford, 9th ed.)). יחד עם זאת, דינן של הודאות אלו שונה מהודאות שנמסרו על-ידי הנאשם במהלך משפטו, ויש לתמוך אותן ב"דבר מה נוסף" כדי להביא להרשעתו של נאשם. הרעיון הניצב בבסיס דרישה זו הוא כי הודאות כאלה שתיעודן מונח בפני הערכה הדיונית, נמסרות שלא תחת עיניהן הפקוחות של הערכאות השיפוטיות ובנסיבות אלו לא ניתן להתרשם מנסיבות גבייתן, וגם אין אפשרות לתהות על קנקנו של המודה, עניין המקשה להעריך מה משקל יש להעניק לאותה ראיה (ע"פ 614, 556/80, **עלי נ' מדינת ישראל**, פ"ד לז(3) 169, 186-185)..."

".... קושי זה מתגבר עוד יותר לאור הניסיון שהצטבר בשיטתנו המשפטית - וכמוה גם בשיטות משפט זרות - ואשר הראה כי במציאות אכן התרחשו מקרים שבהם נחקרים הודו בביצוען של עבירות בהן לא חטאו כלל. התפיסה שאפשר שהייתה מקובלת בתקופות עברו - לפיה לעולם אין אדם נוטל על עצמו אחריות למעשים שלא ביצע - איננה מקובלת עוד כנכונה באופן מוחלט. למרבה הצער, גם בישראל התגלו מספר מקרים של הרשעות שווא, המבוססות על הודאות שמסרו חשודים במהלך חקירותיהם (מ"ח 1966/98 הררי נ' מדינת ישראל, לא פורסם, מיום 5.4.98 (פרשת "כנופיית מע"צ"); מ"ח 3032/99 **ברנס נ' מדינת ישראל**, פ"ד נו(3) 354)."

".... כדי להתמודד עם תופעות אלה אף הוקמה ועדה, בראשות השופט א' גולדברג, אשר פרסמה את מסקנותיה בשנת תשנ"ה (ראו **דו"ח הוועדה לענין הרשעה על סמך הודאה בלבד ולענין העילות למשפט חוזר (1994)**). (להלן: "דו"ח ועדת

גולדברג)), ובאותה סוגיה אף התבררנו בספרות מעוררת מחשבה (ראו מ' קרמניצר, "הרשעה על סמך הודאה - האם יש בישראל סכנה להרשעת חפים מפשע?" המשפט א (תשנ"ג) 205; א' שטרומן, "הגנת החשוד מפני הודאות שווא", המשפט א (תשנ"ג) 217; א' בנדור, "גבייה של הודאת נאשם וקבילותה - מטרות, אמצעים, ומה שבניהם", פלילים ו (1996) 245; ד' דורנר, "מלכת הראיות נ' טארק נוג'ידאת - על הסכנה שבהודאות-שווא וכיצד להתמודד עימה" הסנגור 95, 5; ב' סנג'ור, "ההודאה כבסיס להרשעה - האמנם "מלכת הראיות" או שמא קיסרית הרשעות השווא" עלי משפט ד (תשס"ה) 245).

"...הגורמים להודאות שווא הם רבים, אולם ניתן לסווגם לשתי קטגוריות. החשש העיקרי הוא מפני הודאות שווא הנמסרות מפי חשודים, אשר במהלך חקירתם הופעלו עליהם אמצעים פסולים, כגון, אלימות, כפייה פיסית, לחץ נפשי בלתי הוגן - שהביאום לידי כך שהודו במה שלא עשו. כידוע, ההסדר שנועד להתמודד עם נסיבות מעין אלה, מצוי בסעיף 12 לפקודת הראיות, הקובע כי הודאה שנמסרה מחוץ לכותלי בית-המשפט תהא קבילה "רק אם הביא התובע עדות בדבר הנסיבות שבהן ניתנה ההודאה ובית המשפט ראה שההודאה הייתה חופשית ומרצון". סעיף 12 הנ"ל, אשר זכה לדיון נרחב בפסיקתו של בית-משפט זה, אינו מענייננו במסגרת הפרשה הנוכחית, בה גם לא נטען כי הודאותיו של המערער ניתנו שלא מרצונו החופשי".

"אולם בכך לא סגי. קיים חשש נוסף, והוא כי הנאשם ימסור במהלך חקירתו - ומרצונו החופשי - הודאת שווא, אפילו במצבים שבהם החקירה התנהלה על מי מנוחות, ומבלי שהופעלו עליו אותם אמצעי כפייה חיצוניים בהם עוסק כלל הקבילות של סעיף 12 לפקודת הראיות. בית-משפט זה כבר הכיר, בשורה ארוכה של פסקי-דין, באפשרות כי גם לחץ סובייקטיבי ומתח פנימי עשויים לגרום לשבירת רוחו של הנחקר, "בחנית אומר "להתאבד" בהודאתו" (ע"פ 48/54 אירשד נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד ח(2) 690, 691). "דין הוא, שהתודות לעולם מלווה בחשש, שמא ראה המודה ליטול על עצמו אחריות למעשה שלא עשה, וזאת - גם כאשר החשש עלום ובלתי נראה לעין" (ע"פ 6289/94 דזנשוילי נ' מדינת ישראל, פ"ד נב(2) 157, 176; וראו ע"פ 715, 774/78 לוי נ' מדינת ישראל, פ"ד לג(3) 228, 234; ע"פ 124/87 נאפסו נ' התובע הצבאי הראשי, פ"ד מא(2) 631, 635; ע"פ 3967/91 מזון נ' מדינת ישראל, פ"ד מו(3) 168, 171; ד"נ 3081/91 קוזלי נ' מדינת ישראל, פ"ד מה(4) 441, 448).

בדו"ח ועדת גולדברג, קבע כב' השופט לוי, נמנו שלוש קבוצות גורמים להודאות שווא שנמסרות מחמת לחץ פנימי שהמודה שרוי בו:

"בקבוצה הראשונה קשורות הסיבות למבנה אישיותו של הנחקר. הנחקר אינו מבחין בין דמיון למציאות, הוא סובר שבהתודותו "יכפר" על התנהגות אסורה בעבר (אמיתית, או דמיונית), או שהוא בעל נטייה להרס עצמי, שיסודותיה ברגשות אשם כלליים, ובלתי ממוקדים, והוא מאותם "העמלים מרי הנפש המחכים למות שתוקעין את החרבות בבטנם ומשליכין עצמן מעל הגגות" (רמב"ם, סנהדרין, יח, ו) ...

בקבוצת הסיכון השניה קשורות הסיבות להודיית שווא בהשפעת החקירה או המעצר על הנחקר. בקבוצה זו נמנים נחקרים המבקשים מתוך תשישות נפש שבלחץ החקירה, לשים לה קץ, לעיתים תוך מחשבה כי במשפט יוכיחו את חפותם. יש שהנחקר מוכן מסיבות אלה להודות בעבירה קלה יותר מזו שהוא נחשד בביצועה, מתוך שיקולי כדאיות רגעיים ...

בקבוצה השלישית של המתוודים התוודות שווא מצויים אלה שעושים כן מתוך שיקולים ולחצים חברתיים: הרצון לחפות על העברין האמיתי, מטעמים משפחתיים ("כבוד המשפחה"), או מתוך סולידריות עם העברין האמיתי, עקב השתייכות לחברה העבריינית, ולעיתים תוך כניעה ללחציו של העברין האמיתי; הרצון לזכות ב"תהילה", בפרסום, או ב"כרטיס כניסה" לחברה עבריינית; נטילת האשמה כולה כדי להמנע מ"כתם" של מלשין" (שם, בעמ' 9-10).

בהמשך קבע כב' השופט לוי כך: "הוועדה הכירה בכך שלכל נחקר מבנה אישיות אינדיבידואלי. משכך, נחקרים שונים נבדלים זה מזה בתגובותיהם ובהתנהגותם במהלך החקירה; "לכל נחקר "סף שבירה" אישי, על פי אישיותו ויכולתו לגייס כוחות

נפשיים כדי לעמוד בתנאי לחץ (שם, בעמ' 8). הוועדה אף התריעה מפני כך שהסכנה כי נאשם ייטול על עצמו אחריות לעבירה בה לא חטא גדולה עוד יותר דווקא כאשר מדובר במי שזוהי לו חקירתו הראשונה, שאינו משתייך לעולם העברייני ולא חווה את טעמו של המעצר (שם, שם). הכתיבה המשפטית והפסיכולוגית הציעה שורה של סיבות אפשריות נוספות להודאות שווא, שלא מחמת הפעלתם של אמצעים פסולים, ובהם עיוות בתפיסת המציאות של הנאשם; ניסיונותיו לרצות את חוקריו ולזכות באהדתם; ליקוי נפשי או שכלי, ועוד (ר' קיטאי-סנג'רו, "שתיקה כהודאה: על התפיסה המוטעית של שתיקה בבית המשפט כדבר-מה נוסף להודאה בחקירה" משפט וצבא 18 (תשס"ה) 31, 38-39).

"אמת, על פניו נראה כי הודאת שווא היא התנהגות שאינה רציונאלית. יחד עם זאת, עלינו לחזור ולשנן כי ציבור הנחקרים אינו עשוי מקשה אחת. לא כל הנחקרים מתנהגים בדרך שבה היינו מצפים מהאדם הסביר והמחושב לנהוג. חקירה מעמידה את הנחקר בסיטואציה מאיימת שהוא, לרוב, אינו רגיל בה. זוהי סיטואציה כופה מטבעה, המעמידה את הנחקר בפני לחצים רבים, בעיקר בשל האיום המרחף מעל לראשו - שמא ימצא אשם וייענש. לא בכדי נקבע כי החקירה - "אפילו אם אין היא נעשית תוך כדי שימוש באמצעים פיזיים - פוגעת בחירותו של הנחקר. היא פוגעת לעיתים בכבודו ובצנעת הפרט שלו" (בג"ץ 5100/94, 4054/95, הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל נ' ממשלת ישראל, פ"ד נג' (4) 817, 831); **"בהענקת הסמכות לקיים חקירה פלילית גלום כוח, וממילא כרוכה סכנה, לפגיעה בפרטיות הנחקרים, בכבודם, בחירותם ובקניינם"** (ע"פ 4855/02 מדינת ישראל נ' בורוביץ, טרם פורסם, מיום 31.3.05, בפסקה 48); ובמקום אחר נאמר, כי **"כל חקירה, ותהא זו הסבירה וההוגנת מכולן, מעמידה את הנחקר במצבים מביכים, מכבידה עליו, מחטטת בצפונותיו, חודרת לפני ולפנים של ציפור נפשו ויוצרת אצלו לחצים נפשיים חמורים"** (י' קדמי, על הראיות (חלק א, תשנ"ט) 38). לאור כל אלה אף יש שהרחיקו וטענו, כי הודאת שווא היא - בנסיבות מסוימות - בבחינת תגובה נורמאלית לסיטואציה לא נורמאלית בה מעמידה החקירה את הנחקר:

"The false confession is not the product of a diseased mind, different in kind from a normal mind, but is simply an extreme manifestation of quite "normal" and understandable behavior" (C.J. Ayling, "Corroborating Confessions: An Empirical Analysis of Legal Safeguards against False Confessions" [1984] Wis. L. Rev. 1121, 1157.

[לדיון נוסף על הגורמים להודאות שווא ראו:]

G.H. Gudjonsson, *The Psychology of Interrogations, Confessions and Testimony* (Chichester, 1992); W.S. White, "False Confessions and the Constitution: Safeguards against Untrustworthy Confessions 32" *Harv. C.R. - C.L. L. Rev.* (1997) 105, 108].

עמדה דומה, ציין כב' השופט לוי, הובעה על-ידי השופטת כב' ד' דורנר, בדעת מיעוט, בפרשה אחרת. להשקפתה, הודאה שנמסרה בחקירה היא בבחינת ראייה חשודה שיש להתייחס אליה בזהירות רבה:

"הודאת נאשם היא ראייה חשודה, וזאת אף אם ניתנה שלא בעקבות לחץ חיצוני אשר הופעל על הנאשם. שכן, בהיעדר ראיות מוצקות אחרות, שיש בהן כדי להוכיח את אשמת הנאשם אף בהיעדר הודאה, מתן הודאה הוא במקרים רבים פעולה בלתי רציונלית, ונקיטת צעד לא רציונלי של עצם מסירת הודאה, מעוררת חשד באמינות ההודאה. חשד זה אינו תיאורטי גרידא, אלא הוא הוכח לא אחת בניסיון האנושי" (דנ"פ 4342/97, 4530, מדינת ישראל נ' אל עביד, פ"ד נא' (1) 836, 736, (להלן: "פרשת אל עביד")).

המשיך כב' השופט לוי: "...עמדה זו של השופטת דורנר נותרה עמדת מיעוט באותו עניין, והודאות היו ונותרו כלי רב חשיבות לברור האמת. הודאה היא "מאותן ראיות ראשונות במלכות" (דברי השופט מ' חשין, בפרשת אל עביד, בעמ' 833). "טול מן המשפט את ההודאות והעדויות ונטלת ממנו את נשמת אפה של עשיית הצדק (דברי השופט שטרסברג-כהן, שם, בעמ' 855). "להודאה מקום של כבוד בסולם הראיות במשפט פלילי, והיא בבחינת כלי ראייתי חשוב ומקובל באותם מקרים בהם שוכנע בית המשפט כי מדובר בהודאת אמת" (דברי השופטת ע' ארבל, בע"פ 6679/04 סטקלר נ' מדינת ישראל, טרם פורסם, מיום 11.5.06, בפסקה 23). אך חשוב להבהיר, איננו מתכחשים לאפשרות כי נאשמים ימסרו במהלך חקירותיהם הודאות

שווא. אדרבא, אנו מכירים בסכנה זו ועל כן גם מצווים להקפיד ולבחון בזהירות את תוכן ההודאה בטרם נסמוך את הרשעתו של הנאשם עליה. התפיסה לפיה "אין אדם מפליל עצמו על לא עוול בכפו, איננה יכולה להתקבל כהנחה משפטית" (לשון ד"ר ח ועדת גולדברג, בעמ' 6). לשם כך אף התפתחו בפסיקה שני מנגנונים שמטרתם למנוע עיוותי דין העשויים להיגרם כתוצאה מהסתמכות על הודאות שווא".

מניעתן של הודאות שווא - המבחנים הפנימי והחיצוני (אליבא דהשופט לוי):

"שני מבחנים - פנימי וחיצוני - נועדו להתמודד עם החשש מפני הודאות שווא שמסר הנאשם בחקירתו. המבחן הראשון הוא פנימי להודאה, ועל פיו אנו מעריכים את משקלה של ההודאה גופה לאור סימני האמת המתגלים ממנה. על טיבו של מבחן זה עמד חברי הנשיא ברק באחת הפרשות, ובין "סימני האמת" מנה את הגיונה או חוסר הגיונה של הגרסה שמסר הנאשם בהודאתו, "סידורם או בלבולם של הפרטים הנמסרים בה וכיוצא בהם סימנים של שכל ישר המביאים אדם בר דעת להתייחס לדברי זולתו באימוץ", וכן אם מדובר בגרסה "קוהרנטית השזורה בהגיון פנימי משלה ושדבריה סדורים, או שמא הגרסה מבולבלת, מקוטעת וללא קשר הגיוני" (ע"פ 715,744/78, הנ"ל, בעמ' 235-234; וראו גם את ד"ר 3081/91 הנ"ל, בעמ' 458). במקרים בהם הערכאה הדיינית מוצאת, בהסתמך על קריטריונים אלה, כי בהודאה לא נמצאו סימני אמת, וכי יש להעניק לה משקל אפסי - כי אז, נקבע, אין לסמוך את הרשעתו של הנאשם עליה ובהיעדר ראיות מפלילות נוספות - די בכך כדי להביא לזיכוי של הנאשם. מצב זה לא התקיים בעניינו של המערער. בית-הדין הצבאי המחוזי מצא, ואיני סבור כי יש לשנות ממסקנה זו, כי יש להעניק להודאת המערער משקל רב:

"עסקינן בהודאה סדורה מן הבחינה הכרונולוגית, מובנית רציפה והגיונית. הנאשם כורך את תיאוריו באירועים החל מהיותו בן 16 ועד למועד החקירה ... יתר על כן, הודאתו מפורטת מאוד, תוך תיאור מפורט של אופן השימוש בסמים, לרבות מתן הסבר אודות אמצעי השימוש השונים בקנאביס. הנאשם מפרט את תחושותיו לאחר השימוש, את הטעמים שהובילו לשימוש במהלך שירותו הצבאי, ולבסוף אף הביע חרטה על המעשה ... החשש מפני הודעת שווא פוחת אף משום שהנאשם בחר בהודייתו שלא לנקוב בשמות מי שסיפקו לו את הסם כמו גם מי שערך עימו את השימוש ... מכך למדנו, כי תשובותיו של הנאשם בחקירתו מדודות היטב ולא ניכר בהן כי נמסרו כלאחר יד או מתוך מניע פנימי נסתר או מתוך לחץ" (עמ' 4 להכרעת-הדין).

אולם בקביעה זו לא די, שכן כאמור, קיים מנגנון נוסף לבחינת ההודאה. מנגנון זה הוא חיצוני להודאה, ועל-פיו אנו דורשים לתמוך את הודאתו של הנאשם בתוספת ראיתית של "דבר מה נוסף". דרישה זו השתרשה במשפטנו כבר בראשית דרכו (ע"פ 3/49 אנדלרסקי נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד ב 589), ובמהלך השנים בית-משפט זה שב וחזר על חשיבותה כאמצעי להתמודדות עם החשש מפני הודאות שווא. בהתייחסו למהות דרישה זו של "דבר מה נוסף", קבע השופט ש"ז חשין, כי היא מטילה על רשויות התביעה "חובה להראות על שום מה יש לסמוך על ההודאה, כלומר: מה הן המסיבות המחייבות את המסקנה כי ההודאה נכונה" וכן כי היא נועדה להראות "כי הנאשם הוא אדם אשר הייתה לו הזדמנות לעשות את מעשה הפשע שבעשייתו הודה לפני עמדו לדין" (שם, בעמ' 593). עוד נקבע, כי הדרישה ל"דבר מה נוסף" אף אינה חייבת להוכיח את עובדת התרחשות העבירה גופה או לזהות את הנאשם כמבצעה, וניתן להסתפק בכל ראייה - ישירה או נסיבתית - שיש בה כדי לאמת את ההודאה (ע"פ 290/59 פלוני נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד יד (2) 1489, 1499; ע"פ 543/79, 641, 622, נגר נ' מדינת ישראל, פ"ד לה (1) 113, 142-141). בכך נבדלת שיטת המשפט שלנו מהמשפט האמריקני. אמנם, גם שם דורשות הערכאות לתמוך הודאות שנמסרו מחוץ לכותלי בית-המשפט בתוספת של ראייה מאמתת, אולם הדרישה היא כי תמיכה זו תהא בראיה עצמאית, משמעותית, המתייחסת גם אל ה-Corpus delicti של העבירה ולא פחות מכך (ראו Opper v. United States 348 U.S. 84 (1954); וראו גם את מאמרו הנ"ל של Ayling בעמ' 1126, 1152-1145).

הדרישה ל"דבר מה נוסף" נועדה אם כן, לאמת את הגרסה שהנאשם מסר בחקירתו. היא נועדה להסיר את החשש "שמא מטעמים נסתרים השמורים עם המודה, בחר האחרון להודות במעשה שלא עשה" (דנ"פ 3391/95 בן-ארי נ' מדינת ישראל, פ"ד נא (2) 377, 451-450). לשם כך איננו מסתפקים בבחינת משקלה של ההודאה. נדרשת אפוא תוספת "חיצונית"

להודאה, שכן ה"דבר מה" הוא "הגורם האובייקטיבי היחיד שעומד לרשותו של בית המשפט לבחינת אמיתותה של ההודאה "הסובייקטיבית" של הנאשם" (שם, בעמ' 451). עניין אחרון זה אף מדגיש את חשיבותה הרבה של דרישת ה"דבר מה" כמכשיר המגן על הנאשם מפני הודאות שווא. שהרי בחינת משקלה של ההודאה ("המבחן הפנימי"), ממילא אינו ייחודי לחשש מפני הודאות שווא - שכן לגבי כל העדויות המונחות בפניהן נדרשות הערכאות, כפי שעושות הן כדבר שבשגרה, לקבוע מהו המשקל הראוי להן (סעיף 53 לפקודת הראיות). מכאן מתבררת חשיבותה הרבה של דרישת ה"דבר מה הנוסף" ("המבחן החיצוני") כמנגנון שיוחד לבחינת מהימנותן של הודאות שנמסרו שלא תחת עינן הפקוחה של הערכאות. גם בדו"ח ועדת גולדברג נמצאה הכרה בחשיבותה הרבה של דרישת ה"דבר מה נוסף", וזו באה לידי ביטוי בהמלצת הוועדה לעגן דרישה זו בחוק, בנוסח הבא:

"(א) אמרה של אדם מחוץ לבית המשפט תקובל כראיה נגדו במשפט פלילי.

...

(ה) לא יורשע נאשם על-פי אמרה שנתקבלה לפי סעיף קטן (א) אלא אם יש בחומר הראיות ראיה חיצונית נוספת שהיא בגדר ראיית סיוע, דבר לחיזוק, או דבר מה נוסף, אשר יש בה, בנסיבות העניין, לדעת בית המשפט, להסיר ספק בדבר אמינותה של האמרה בכל הנוגע לביצוע העבירה" (דו"ח ועדת גולדברג, בעמ' 21-22).

פרופ' מרדכי קרמניצר, שהיה אחד מחבריה של ועדה זו, סבר בדעת מיעוט, כי אין להסתפק ב"דבר מה נוסף" להודאת הנאשם, ויש להמיר דרישה זו בדרישה מחמירה יותר של "סיוע" להודאה (ראו עמ' 64 לדו"ח ועדת גולדברג). בהמשך, אף הוגשה הצעת חוק פרטית שביקשה לאמץ את העמדה הדורשת כי להודאת הנאשם בחקירתו תתווסף ראייה מסייעת, אך זו לא הבשילה לכדי חוק (ראו הצעת חוק לתיקון פקודת הראיות (דרישת הסיוע להרשעה על פי הודיה), התשס"ד-2004).

מנגד, היו כאלה שערערו על ההצדקה הניצבת בבסיס הדרישה לתמוך את הודאותיהם של הנחקרים ב"דבר מה נוסף", הואיל ולהשקפתם ניתן לבסס את ההרשעה על הודאה זו לבדה, ללא כל צורך בראיה מאמתת (ראו רשימתו של א' הרנון, "הצורך ב'דבר מה נוסף' להרשעת אדם על-פי הודאה שמסר מחוץ לבית-המשפט" הפרקליט כח (תשל"ב) 360, ואת עמדתו בספרו דיני ראיות (תשל"ז, כרך ב') בעמ' 282-286; עמדה דומה הובעה גם על-ידי השופטת בן-פורת בע"פ 614/80, 556, הנ"ל, בעמ' 182). אוסיף עוד, כי גם על-פי השיטה הנוהגת באנגליה, ניתן לבסס את הרשעתו של הנאשם על הודאה שמסר בחקירה לבדה, ואין כל דרישה מפורשת לתוספת ראייתית מאמתת לשם כך [J.H. Wigmore, Evidence in Trials at Common Law; D.B. Griffiths, Confessions (Edinburgh, 1994) 116; ראו גם: (Boston and Toronto, vol. 7, rev. by J.H. Chadbourne, 1978) 508-510]. בא-כוחו המלומד של המערער סבור, כי מהימנות זו ששיטת המשפט באנגליה העניקה להודאות שנמסרו בחקירה, והנכונות להסתמך עליהן לבדן, קשורה גם לעובדה כי שיטת המשפט הנוהגת שם הכירה בזכותו של הנאשם לקבל ייעוץ משפטי בכל שלבי החקירה, הנהיגה דרישות לתיעודן של החקירות בהקלטות שמע וכיוצא באלה כללים שנועדו להגן על הנחקר ועוגנו ב-Police and Criminal Evidence Act מ-1984, ובתקנות שהותקנו מכוחו (לסקירה מקיפה של הזכויות וההסדרים שעוגנו בחוק זה ראו: M. Zander, The Police and Criminal Evidence Act 1984 London, 5th Ed. and Criminal Evidence Act 1984 London, 5th Ed.). בטיעון זה טמון הגיון. אפשר כי כללים אלה, שיצרו פיקוח הדוק על דרך התנהלותן של החקירות, אפשרו ממילא להתרשם בצורה טובה יותר מהודאותיהם של הנחקרים גם במהלך המשפט, דבר שהפחית את החשש מפני הודאות שווא (ראו בהקשר זה את ספרה הנ"ל של Easton, בעמ' 105-127). כך או כך, גישה זו המסתפקת בהודאה לבדה לא התקבלה במשפטנו, והדרישה ל"דבר מה נוסף" להודאה שהנאשם מסר בחקירתו - בעיניה עומדת.

דרישת ה"דבר מה הנוסף" היא גמישה ובעלת רקמה פתוחה. סוג העניינים שעשויים להביא לסיפוקה משתנה ממקרה למקרה, ותלוי גם במהימנות ההודאה גופה. ככל שהודאה זו זוכה למשקל גדול - כך יקטן משקלו של ה"דבר מה" הדרוש לאימות ההודאה, ולהפך, ככל שההודאה זוכה למשקל מועט - כך יגדל משקלו של ה"דבר מה". על כן גם נקבע, כי אפשר שיתעוררו מקרים שבהם ניתן יהיה להסתפק ב"דבר מה" שמשקלו "קל כנוצה" (ע"פ 178/65 אושה נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד יט(3) 154, 156; ע"פ 428/72 בן לולו נ' מדינת ישראל, פ"ד כח(1) 267, 270; פרשת אל עביד, בעמ' 834). מאידך, נקבע,

יתכנו מקרים שבהם המשקל שיידרש ל"דבר מה" יהיה כה רב, עד כדי הפיכתו לדרישה של "ראייה מסייעת" (דנ"פ 3391/95 הנ"ל, בעמ' 449). מכאן גם דבריו של חברי הנשיא ברק, כי "ראיה שנמצאה ראויה לשמש כ"דבר מה" בעניין אחד, עשויה שלא להחשב כראויה לשמש כ"דבר מה" בענין אחר, שהרי הכל מותנה בנסיבות העניין" (ע"פ 774/78, 715, הנ"ל, בעמ' 234).

בין העניינים אשר נמצא, בנסיבות הספציפיות של אותם מקרים, כי יש בכוחם כדי לספק את הדרישה ל"דבר מה נוסף", ניתן למנות את אלה: שקריו של הנאשם בעניין מהותי; התנהגות מסבכת של הנאשם לאחר האירוע העברייני; כשלון טענת אליבי (ע"פ 6289/94 הנ"ל, בעמ' 176-175); ידיעת פרטים מוכמנים - פרטים אשר למודה אין שום אפשרות לדעת עליהם, אלא אם היה מעורב באירוע העברייני. בהקשר זה נקבע, כי "ככל שגדל מספר הפרטים המוכמנים שהנאשם שזר בהודייתו, כך גם קטן החשש כי ידיעתו עליהם לא נובעת מביצוע העבירה, אלא מרמזים שנרמזו שלא במשים על ידי חוקריו בעת שנחקר, ונקלטו על ידו" (ע"פ 4769/92 ניגים נ' מדינת ישראל, לא פורסם, בפסקה 12); דרישת ה"דבר מה נוסף" עשויה לבוא על סיפוקה גם באחת הדרכים הבאות: התבטאויות המעידות על תחושת אשמה מצדו של הנאשם (ע"פ 7595/03 פלוני נ' מדינת ישראל, פ"ד נט(1) 1, 11-12); הוכחה המצביעה על הימצאותו בזירת האירוע בזמן ביצוע העבירה, כאשר לא קיים הסבר מניח את הדעת לכך (ע"פ 5225/03 חבאס נ' מדינת ישראל, פ"ד נח(2) 25, 32); שחזור האירוע בידי הנאשם, כאשר הוא מתאר בפירוט את השתלשלות העניינים בצורה שתואמת את הממצאים מהזירה (ע"פ 3338/99 פקוביץ נ' מדינת ישראל, לא פורסם, בפסקה 19). למותר לציין, כי כאשר קיימת ראייה מפלילה נוספת ועצמאית כנגד הנאשם - גם אז באה דרישת ה"דבר מה הנוסף" על סיפוקה.

נשאלת אפוא השאלה, אם שתיקתו של הנאשם במהלך המשפט עשויה להצטרף לרשימה זו, ולהוות אף היא "דבר מה נוסף" להודאתו בחקירתו. להשקפתי - כפי שכבר רמזתי עליה לעיל - התשובה לשאלה זו היא בשלילה, אלא אם מתקיימים תנאים עליהם עוד ארחיב בהמשך. את טעמי לכך אפרט עתה. ...

עד כאן דבריו של כב' השופט א' א' לוי ברע"פ 4142/04 איתי מילשטיין נ' התובע הצבאי הראשי [פדאור (לא פורסם) 06 (31) 556], עמ' 7-11.